

Kopečný, František

Arnošt Lamprecht - nomen omen?

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1979, vol. 28, iss. A27, pp. [17]-20

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100284>

Access Date: 21. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FRANTIŠEK KOPEČNÝ

ARNOŠT LAMPRECHT — NOMEN OMEN?

• Snad mi laskaví čtenáři prominou, že k řadě vědeckých statí připojuji i poznámku nebadatelskou. Ale nemohu odolat pokušení ukázat, jak celé jméno našeho milého jubilanta, a zvláště jeho jméno osobní (křestní) vystihuje dobře temperament a charakter svého nositele. Jména jsou po této stránce, jak známo, ošidná. Paní nebo slečna Bílá může být velmi dobře brunetka a paní Černá světle blond, pan Keclík může být mlčenlivý a Mlčoch-Tacitus naopak upovídaný. A to přesto, že příjmení, tj. původně přezdívky, byly dávány právě v souladu s nějakou význačnou vlastností jejich nositele (popř. označovaly jeho povolání nebo původ). Je pochopitelné, že u pozdějších osobních (křestních) jmen, většinou cizího původu, taková motivace většinou musila chybět.¹

Právě proto je zajímavé, jak etymologický význam jména Arnošt výstižně obraží letoru našeho jubilanta.

Jeho archetyp, starohornoněmecké *ernust*, znamená „vážnost“ (jako jeho dnešní něm. kontinuant *Ernst*), spíše však „vážná rozhodnost“ — a je (zejména ve střhn.) doložen i význam „usilovná snaha; zápolení“ a přímo „boj“ a k němu adj. *ernesthaft* „k boji připravený“ (dnes *ernsthaft* „vážný“). Ovšem i samo *ern(e)st* nabylo význam adjektiva „kdo je pevný v rozhodnutí a nezná žertů“ (tak u Luthera). Také anglické *earnest*² je (a to především) adj. s významem „vážně míněný, naléhavý, horlivý“ apod.

¹ Mýlali se tu přirozeně až na dobu, kdy se začala dvojitost „jméno + přezdívka (později příjmení)“ etablovat. Z doby jednojmennosti můžeme jen u mála pozdějších křestních jmen zjišťit jejich původní optativní motivaci (*Václav, Boleslav, Slavomil* atp.), kdežto ze jmen původně ochranných (*Vlk, Orel, Sekera* atp.) a ze jmen jiné motivace se stala skoro bez výjimky příjmení a jen výjimečně se mohla uplatnit jako křestní, např. *Vuk* v sch. (a v římském starověku jména jako *Augustinus, Cyprianus* na jedné a *Sextus, Septimus* na druhé straně). — Jistou optativní motivaci mají, pravda, i jména moderní, jako *Vesna, Jitřenka, Sněženka* apod., ale taková jména jsou — přirozeně — výjimečná. Motivace u jmen spíš překáží. Vždyť se zákonitě stírá i v oblasti apelativ...

² *Anglosas.* (staroangl.) *earnost* „boj, souboj“ (dnes *earnest* jako subst. „vážnost“: *in dead earnest* „se vši vážností“). — V góttšině máme s jiným ablautem kořene adv. *arniba* „jistě, bezpečně“. Srov. i isl. *ern* „energičtý, důrazný; statný“. — Je zajímavé střídání gram. rodu: sthn. *ernust* je f. (pod. jako stangl. *earnost*) nebo n., dnes je *Ernst* m.

Jako osobní jméno je doloženo odedávna. Arnošt I., vévoda švábský, zemřel r. 1015, jeho syn Arnošt II. zemřel už ve věku 23 let (1030) v boji proti svému otčímému císaři Konrádovi II. Jeho dobrodružný a hrdinný život se stává brzy tématem známé dolnorýnské básně „Vévoda Arnošt“, pocházející sice z 12. stol., ale už jako zpracování starší básně latinské.³

Indoevropský kořen tohoto jména, totiž *er/or-/r-* kvalifikuje Pokorný⁴ na s. 326 jako „ursprünglich athematische Wurzel mit terminativem Aspekt“, s významem „sich in Bewegung setzen, erregen ... ärgern, reizen; in die Höhe bringen ... hochwachsen...“ Uvedme pro ilustraci významu alespoň několik mimogermánských dokladů: řecké *órnumi* „zvědám“, v mediu „zvedám se, ženu se, valím se“, perfektum *órōra* „povstal jsem; jsem vzrušen“, *oréomai* a *orúō* „vyrážím, řítím se“ a také *óros* „hora“ (vlastně „vyvýšenina, s vokalizmem podle *órnumi*), lat. *orior* „vznikám, povstávám“, arm. *y-arinem* „zvedám se“, hetit. *arāi* „zvedá se“ (srov. i hetit. *ari* „přichází“ proti arm. *ari!* „vstaň!“). — Pro význam „boj“ srov. stind. *árnas* (*arnavas*) „valící se, hrnoucí se“, jako m. „proud, bojové hemžení“ (též avest. *arənu/arənav-* je „boj, závod“).

Snad lze spojit s tímto kořenem i název pro orla: kromě slov. *orlъ* = stprus *arelis* (ale lit. *erėlis*) srov. zejména *n*-kmenová substantiva typu gót. *ara* (gen. *arins*), sthn. *aro* (gen. *arin*, *aren*) a hetit. *haraš* (gen. *haranaš*). — Ještě dále rozšířený základ v řec. *órnis*, gen. *órniθos* „pták“ ukazuje, že právě tento význam „pták vůbec“ (vlastně „kdo vzlétává, létavec“) je tu původní. Metonymie (zúžení širšího významu v užití) tu však alespoň zachovala základní sémantický rys, ten „vzlet“ — proti např. „podobnému“ zúžení významu ve franc. *oise*, ital. *oca* „husa“ < **avica* „ptáček“ (*avis* „pták“).

A co se týče významu „proud“, upozorníme, že k jedné varietě z tohoto kořene řadí Po korný s. 331 též slov. *rojъ* = stind. *rayah* „Strom, Lauf“; srov. ostatně ruskosl. *stroj* „Zusammenfluß“ a *naroi* „Andrang“.

Také příjmení *Lamprecht* je etymologicky jasné. Je to původně jméno osobní, a to složenina z *land* „země“ a sthn. *beraht* „jasný, skvělý“. Jinou variantou tohoto jména je *Lambert*, možná dokonce častější a rozšířenější, soudíc podle tohoto znění v angličtině, francouzštině a italštině (*Lamberto*). V dějinách německé literatury je znám učený Lambert z Hersfeldu (též z Aschaffenburgu), autor *Chronicon historicum* apud Germanos z konce 11. stol. Také jméno *Lamprecht* je známé z dějin literatury, *Lamprecht* z Řezna napsal např. r. 1240 rýmovaný *Život sv. Františka*.

První komponent jména, všegermánské (už gótské) *land*, má dobré příbuzenství jednak v kelštině, jednak ve slovanské *e*-ové stříde *lędo* (ide. **lendh-*) naše *lado* (srov. *ležet ladem*), ruské starší fem. *ljadá* znamenalo novou mýtinu, zarostlou mladými stromky⁵ starší ukr. a brus. *ljádo* bylo už naše „lado“, nově získaná zem pro

³ V té byl sice původně jiný hrdina, Liutolf, syn císaře Oty I. z jeho prvního manželství; ale v lid. poezii byl nahrazen tímto hrdinou Arnoštem.

⁴ J. Pokorný, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I—II*, (Bern—München) 1949—1969.

⁵ Podle našeho šestisvazkového Velkého rusko-českého slovníku má dnes tento význam *ljadna*. V Bernekrově etym. slovníku s. 705, kde viz další materiál, je však význam „Unkraut, Gestrüpp“, tj. „býlí, houští“.

kultivaci. Za zmínku stojí ještě i ta zajímavá okolnost, že *e*-ovou střídu vykazuje kromě slovanštiny nejen blízce s ní příbuzná stará prušтина (je v ní doložen akuz. *lindan* „údolí“), ale i švédské nářeční *linda* „lado“ — takže u něho vzniká podezření z výpůjčky.

Germánskokeltské *landa* (prakt. *landá*⁶ kvůli jehož vokalizmu se konstruuje ide. **landhā* místo spíš čekaného **londhā*) vykazuje pozoruhodný sémantický vývoj. Všeobecně se vychází z pův. významu „širý prostor“, Viktor Henry⁷ říká „étendue du sol“. Machek kvalifikuje pův. význam jako „neobdělávaná země nikoho“ (protiklad proti obdělání roli); Pokorný 675 jako „freies Land, Heide, Steppe“ a Weigand⁸ jako „offene Gegend im Gegensatz zur Stadt“. Takový význam je opravdu dosvědčován, posuv ve slov. *leđo*, *leđina* „lado, mýtina“ je nepodstatný — ale přece už i ve starých jazycích najdeme zajímavé posuny nečekané. Tak např. v gótsčině znamená *land* podle Weiganda⁹ kromě pole a krajiny také „Landgut“, ba dokonce „Vaterstadt“. Jiné posuny najdeme zejména v novějších fázích jazyků keltských: staroirské *land*, irské, starokymerské (starovelšské), starobretonské i gaelské *lann* mají sice význam „země“, pro starou bretonštinu uvádí Pokorný „Heide, Speppe“ (A. Macbain⁹ „land“, V. Henry⁷ „région“); kornické *lan* znamená však vedle „freier Platz“ též „eingefriedigtes Stück Land“, tedy kus ohrazené země. A od takového významu vede cesta k galskému *lann* „ohrada“, breton. „klášter, posvátné místo“ (až jako poslední význam se uvádí „endroit plat“, tedy rovina). Také kymerské (velšské) *llan* znamená kromě „area“ (= volná plocha, prostora) též „ecclesia“, tj. kostel.

Miklošič a po něm Berneker spojují se slov. *leđo* i kmenové, popř. národní jméno *Lach* (průkazné je tu zejména strus. *ljadzsk* „polský“). *Lach* se tak dostává do řady hypokoristik jako *Stach* (ke Stanislav), *Vach* (k Václav), *Mach* (k Marek, Martin nebo Matěj/Matůš) a dále *Zdech* (k Zdeslav), resp. *Stich* (k Zdislav), *Pech* (k Petr) atp., odvozených ovšem od osobních jmen, ne od apelativ. — Je zajímavé, že patrně adideací k tomuto *ch*-ovému zakončení změnilo se v lid. mluvě i *Polák* na *Polách*, máme konečně vedle příjmení *Polák*, *Poláček* i *Polách*, *Polášek*.

Druhý komponent, tj. starohornoněm. *beraht* (gót. *baírhts*), střhn. *berht*, stangl. *beorht*, dnes *bright*, stsev. *bjartr*, má všude základní význam „zářící, jasný, světlý“ — v gót. obvyklejné metaforicky „zřejmý“ (v angl. je metaf. význam „chytrý“). Z keltských jazyků lze uvést kymerské (velšské) *berht* „světlý, krásný“. — V němčině je dnes zachováno toto původní adjektivum právě jen jako komponent složených jmen,¹⁰ častěji jako komponent druhý (např. *Adalbert*, kratčeji *Albert*/*Albrecht*,

⁶ Z keltštiny jsou přežaty pozdělat. a potom ital., šp. a portug. *landa*, fr. *lande*, katal. *llanda* „step (apod.)“; srov. např. C. Battisti a G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano* (Firenze 1952), s. 2161.

⁷ Srov. jeho *Lexique Étymologique... du Breton moderne*, Rennes 1900, s. 179.

⁸ Fr. K. L. Weigand, *Deutsches Wörterbuch* (5. vyd. přepracované po autorově smrti K. Bahderem, H. Hirtem a K. Kantem; Gießen 1909—1910), 2. sv., s. 12.

⁹ A. Macbain, *An Etymological Dictionary of the Gaelic Language*, Stirling 1911, s. 233.

¹⁰ Také v keltštině máme jména s tímto komponentem, např. irské *Flaith-bertach* (asi náš Vladislav) nebo kymerské *Bert-walard* (Pokorný 139).

Engelbert, Herbert, Hubert, Robert/Rupert/Ruprecht atp.), o něco fidčeji jako první: ve jméně *Berthold*, později *Bertold/Bertolt* (nejstarší podoba *Brechtold*) patří druhá složka k *waltan* „vládnout“; v *Bertolf/Bertulf* k *wolf* „vlk“; v *Bertram* (nejst. podoba *Berahtram*) ke sthn. *hraban* „havran“, v *Bertrand* k sthn. *rant* „štit“.¹¹ Ženské jméno *Berthilda* má jako druhou složku sthn. *hildr* „boj“ a *Bertrade rät* „rada“. Nejznámější jméno *Berta* je buď dekompozicí z těchto aj. jmen (srov. naše *Slávka* z *Jaroslava*, *Mirolava* apod., ale ovšem i ze *Slavomíra*; a z týchž jmen *Mirolava*, *Slavomíra* může být i *Mírka*, pod. jako z *Berthilde* je jednak *Berta*, jednak *Hilda*) — nebo je *Berta* opravdu jednoduché adjektivum, tedy „zářící, jasná“, které jako jméno zachovalo starou formu.

Toto germánské adj. zařazuje Pokorny 139 k tzv. bazi *bherég*. Řadí sem např. stind. *bhrājātē* „glänzt, strahlt“, lit. *brėkšta* s inf. *brėkšti* „svítat“ (jiný významový posun v *javai bėršt* „ječmen bělá“); ze slovanštiny sem patří slovinské nářeční *brėsk*, č. (roz)*břesk*, pol. *brzask*, s asimilací k znělému začátku i *brzazg*¹² jako rus. *brezg* — s. c. v. i slovesa *brzeszczy się*, rus. *brežít* „svítá, je rozbřesk“ atp.

Podle bílé a tedy mezi stromy nápadné barvy větvi i kmenů byla pojmenována i *břiza*, a to na areálu bal. — germánském, dále ve stind. (*bhūrjás*), z jazyků íránských v osetštině, podle místního jm. *Bersovia* a *Berzana* i v tráštíně — a Pokorny myslí i na lat. *farnus*, častěji *fraxinus* „jasan“. Celou tuto problematiku (bez latinských slov) shrnuje napoleod moskevský Etim. slovar' slav. jazykov (I. sv. s. v. *berza* a s. v. *bersta* a *bersta*). Čes. *břest* je sice strom (z čeledi jilmových), ale archaické nářeční *břesta* „vrchní vrstva březové kůry“ a ukr. *bėrest* s týmž významem ukazují, že je správná Trubačevova konjektura **berz-ta* (také krakovský *Słownik prasłowiański* I, 208 i Machek aj. souvislost *břestu* a *břizy* uznávají). Všimněme si, že tato slova *bersta*, *bersta* a *bersta* (ve strus. *beresto* apod.) mají týž *t*-ový formans jako citovaná germánská adjektiva *bastrahta*, *beraht* atd.

Lze tedy hodnotit celkový význam příjmení (pův. osobního jména) *Lamprecht* jako „(svou) zemí skvělý (nebo známý)“, Rybakin¹³ říká „izvestnyj svoimi obširnymi zemelnymi vladenijami“. Ale my bychom raději řekli „po celé zemi zářící“ — kdo? Inu „horlivý, rázný a k boji hotový“ Arnošt Lamprecht.

ARNOŠT LAMPRECHT — NOMEN OMEN?

Verfasser will zeigen, wie der Archetyp des Namens Arnošt Lamprecht, nämlich *ernust* landberaht, zufälligerweise treffend den Charakter und das Temperament dieses Jubilanten zeigt: der durch seine *ernsthafte Entschlossenheit* im Lande berühmte.

¹¹ Ale franc. *Bertrand*, it. *Bertrando*, špan. *Bertrán* se obyčejně pokládají za varianty jména *Bertram*. Srov. např. A. I. Rybakin, *Slovar' anglických ličných iměn* (Moskva 1972) s. 76 — ale i jiné onom. slovníky.

¹² Ovšem Pokorny pokládá za variantní už ide. *bherək* - a *bherég*.

¹³ V citovaném už (pozn. 11) slovníku anglických osobních jmen s. v. *Lambert* (s. 221).